

КОКОН ХАНДЫГЫНЫН САЯСИЙ ӨНҮГҮҮСҮ

ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА

POLITICAL DEVELOPMENT OF THE KOKAND KHANATE

Сабиров Рысбек Келдибекович

Сабиров Рысбек Келдибекович

Sabirov Rysbek Keldibekovich

т.и.к., доцент, Б.Т.Турусбеков атындагы кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы
к.и.н., доцент, Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта им.Б.Т.Турусбеков
*Candidate of historical sciences, associate professor, Kyrgyz State Academy of Physical Culture and Sports named
after B.T. Turusbekov*

Мусаев Омурбек Мамажусупович

Мусаев Омурбек Мамажусупович

Musaev Omurbek Mamajusupovich

окутуучу, Баткен мамлекеттик университети

преподаватель, Баткенский государственный университет

Lecturer, Batken State University

КОКОН ХАНДЫГЫНЫН САЯСИЙ ӨНҮГҮҮСҮ

Аннотация

Макалада Кокон хандыгынын түптөлүүсү, ички жана тышкы саясаты, өлкөдөгү саясий кризистер ж.б. маселелер талдоого алынды. Авторлор жергиликтүү жана чет элдик окумуштуулардын эмгектерин, тарыхый булактарды пайдалануу менен маселенин маңызын ачып берүүгө аракеттенген. Анда өлкөдөгү саясий туруксуздуктун негизги себептери, хандыктын алсырашы жана чет элдик мамлекеттердин баскынчылык саясаттары кенен чагылдырылган. Кокон хандыгы Фергана өрөөнүн байырлаган элдердин орток мамлекети болгон. Анын башкаруу системасына бүт элдердин өкүлдөрү, анын ичинде кыргыздар да тартылган. 18 к. экинчи жарымында аймакта бирдиктүү мамлекеттин негизделиши өз кезегинде саясий, социалдык-экономикалык жана маданий өнүгүүнү шарттаган. Кокон хандыгы 19 к. баш ченине тартып аймактагы ири геосаясий күчкө айланган жана Чыгыш Түркстан да анын таасир сферасында болгон. Эл аралык мамилелерде да Кокон хандыгы маанилүү ролду ойногон. Анын Батыш менен Чыгышты байланыштырып турган Улуу Жибек жолун көзөмөлдөп туруусу соода-экономикалык өнүгүүгө зор таасирин тийгизген. Бирок хандыктагы ич ара арздашуулар, бийлик үчүн күрөш, тышкы күчтөрдүн таасири ж.б. факторлор акырындык менен мамлекетти алсыраткан жана анын өз алдынча жашап кетүүсүнө бөгөт койгон.

Ачкыч сөздөр: Кокон хандыгы, саясий туруксуздук, тышкы саясат, Фергана, ислам, бийлик, төңкөрүш, дипломатия, сепаратисттик тенденция

ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА

POLITICAL DEVELOPMENT OF THE KOKAND KHANATE

Аннотация

В статье рассматриваются возникновение Кокандского ханства, его внутренняя и внешняя политика, политические кризисы в стране и др. вопросы. Авторы сделали попытку раскрыть суть проблемы, используя труды отечественных и зарубежных ученых, а также исторические источники. В ней подробно описаны основные причины политической нестабильности в стране, захватническая политика со стороны других государств. Кокандское ханство было общим государством народов, населявших Ферганскую долину. В его систему управления были вовлечены представители всех народов, в том числе кыргызы. Во второй половине 18 в. образование единого государства способствовало политическому, социально-экономическому и культурному развитию. В 19 в. Кокандское ханство постепенно стало крупнейшей геополитической силой в регионе, и Восточный Туркестан также оказался в сфере его влияния. Кокандское ханство играло важную роль в международных отношениях. Его контроль над Великим Шелковым путем, соединяющим Восток и Запад, оказал огромное влияние на торгово-экономическое развитие. Но внутренние раздоры в ханстве, борьба за власть, влияние внешних сил и другие факторы постепенно ослабляли государство и препятствовали его самостоятельному существованию.

Ключевые слова: Кокандское ханство, политическая нестабильность, внешняя политика, Фергана, ислам, власть, революция, дипломатия, сепаратистская тенденция

Abstract

The article discusses the emergence of the Kokand Khanate, its internal and foreign policies, political crises in the country and other issues. The authors made an attempt to reveal the essence of the problem, using the works of domestic and foreign scientists, as well as historical sources. It describes in detail the main reasons for political instability in the country and the aggressive policies of other states. In the second half of the 18th century, the formation of a unified state contributed to political, socio-economic and cultural development. In the 19th century . The Kokand Khanate gradually became the largest geopolitical force in the region, and East Turkestan also found itself in its sphere of influence. The Kokand Khanate played an important role in international relations. His control over the Great Silk Road connecting East and West had a huge impact on trade and economic development. But internal strife in the khanate, the struggle for power, the influence of external forces and other factors gradually weakened the state and prevented its independent existence.

Keywords: Kokand Khanate, political instability, foreign policy, Fergana, Islam, power, revolution, diplomacy, separatist tendency

Киришүү

XVI кылымда Бухара хандыгындагы сепаратисттик тенденциянын күч алышы жана чет элдик мамлекеттердин (Хива хандыгынын) такай мүнөздөгү баскынчылык саясатынан улам өлкөдө саясий, социалдык-экономикалык кризистер күч алган. Мындай шартта жергиликтүү аймак башчылары борбордон оолак болууга жана өз алдынча бийлик жүргүзүп, салыктарды төлөөдөн баш тартышкан.

Жалпы мамлекеттин алкагында болуп жаткан саясий-экономикалык баш аламандык Фергана өрөөнүн да каптаган. Мындай оор кырдаалда жергиликтүү кожолор Бухара хандыгынан бөлүнүп чыгууга аракеттене башташкан. Натыйжада 1708-жылы Тукайтепа, Парнак, Төбө-Коргон, Кайнар аймактарынын кожолору өз жерлерин эркин башкарышып, өз алдынчалыгын жарыялашкан.

1708-жылы Бухара хандыгында Убайдулла хандын акча реформасы калктын массалык түрдө нааразычылыгын күчөткөн. Элдик толкундоолордун башталышында өндүрүштүк объектилер, соода түйүндөрү жабылып, каршылык көргөзүүнүн пассивдүү формасы ишке ашкан. Ал эми нааразычылыктын кийинки этабы элдик козголоңдор менен коштолгон, бирок бийликтин активдүү иш аракетинен улам ал тез арада басылып, анын уюштуруучулары жок кылынган.

XVIII кылымдын биринчи жарымында Бухара хандыгында социалдык-экономикалык каатчылыктын натыйжасында элдик козголоңдор перманенттүү мүнөзгө ээ болуп, бийлик системасын алсырата баштаган. 1713–1714-жж. Бухара, 1713-ж. Самарканд, 1719-ж. Балх шаарларындагы элдик кыймылдар ага ачык күбө. Саясий туруксуздук, бийликтин өлкөдөгү абалды жакшыртууга жөндөмсүздүгү, жер-жерлердеги эмирлердин өз алдынчалыкка умтулуусу Бухара хандыгынын курамындагы аймактардын борбордон бөлүнүп кетүүсүнө ыңгайлуу шарттарды түзгөн.

1709-жылы Фергана өрөөнүн башкарган кожолордун бийлигин өзбектердин миң уруусунун өкүлү Шахрух бий тарабынан кулатылышы жаңы мамлекеттүүлүктүн негизделишине өбөлгө түзгөн. Натыйжада, XVIII кылымдын баш ченинде Фергана өрөөнүндө саясий кырдаал өзгөрүп, де-фактодо Бухарадан көз карандысыз өз алдынча мамлекет негизделген. Бирок де-юреде Фергана аймагынын Бухара хандыгынан толук бөлүнүп чыгуу процесси Эрдене бийдин (1751–1770-жж.) башкаруу мезгилинде гана ишке ашкан [7. 53-б.].

Жаңы түзүлгөн хандык кичи, орто жана чоң вилайеттерге бөлүнүп хахим, бек, кушбеги тарабынан башкарылган. Борбордук жана аймактык башкаруучулар, ири шаарлардын акимдери хан тарабынан дайындалган, адатта өкүмдар мындай кызматтарга жакын адамдарын, туугандарын койгон (**непотизм системасы**).

Кокон хандыгынын тарыхын үч мезгилге бөлүп кароого болот:

- 1709–1800-жж. – мамлекеттүүлүктүн калыптануусу. Бул мезгилде Кокон хандыгы эл аралык байланыштар системасында өз алдынча мамлекет катары таанылып, саясий, экономикалык жана социалдык жактан өнүгүүгө ээ болгон. Каралып жаткан мезгилде бүтүндөй Фергана чөлкөмүндө жашаган бардык элдер, анын ичинде түштүк кыргыздар байырлаган жерлер да хандыкка каратылып, алардын аймактары бирдиктүү мамлекеттин

ажырагыс бөлүгүнө айланган. Өз кезегинде кыргыздар Кокон мамлекетинин аскердик бөлүгүнүн өзөгүн түзгөн;

- Кокон хандыгынын өнүккөн мезгили 1800–1840-жылдарга туура келет. Бул учурда Кокон хандыгы тышкы саясатта Бухара, Хива хандыктары менен бирдей укуктарга ээ болуп, коңшу жана алыскы өлкөлөр менен дипломатиялык байланыштарды түзүп, өз ара карым-катнаштарды өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон. Хандыктын аскердик-саясий жактан күч алуусунун жемиши катары азыркы Түндүк Кыргызстан, Ташкент, Түштүк Казакстандын аймактарын өзүнө каратылышын атоого болот. Каралып жаткан мезгилде Кокон хандыгы территориалдык жактан кеңейип, алгач эркин, өз алдынча бытыранды болуп жашаган элдерди, алардын аймактарын хандыктын бирдиктүү башкаруу системасына кошкон;
- 1840–1876-жж. Кокон хандыгында ички жана тышкы факторлордон улам саясий, экономикалык жана социалдык кризистер күч алып, акыр аягы мамлекет өз жашоосун токтоткон. Аймактагы ички туруксуздук, Россиянын экспансиясынын күч алышынын натыйжасында хандык расмий түрдө жоюлган.

Аймактагы башка элдер сыяктуу эле кыргыздар да мамлекеттин коомдук-саясий, экономикалык жана социалдык турмушунда маанилүү ролду ойношкон. Шахрух бийдин чоң уулу Абд-ар-Рахим бийликте турган мезгилден тартып хандык менен кыргыздардын өз ара саясий карым-катнаштары бекемделе баштайт. XVIII кылымдын 20-жж. Хоженттин башкаруучусу Акбото бийдин кол астында кыргыздардан түзүлгөн аскердик тобу болгон [7. 53-б.]. Тарыхый маалыматтар тастыктап тургандай Акбото бий өзүнүн күйөө баласы Рахим бий менен бийлик үчүн күрөшүү процессинде курман болгон. Рахим бийдин көзү өткөндөн кийин, иниси Абд-аль-Карим бий эл башкарып калат. Анын учурунда аймакта жашаган кыргыздар жана өзбектер Жунгар агрессиясына каршы бирдиктүү союз түзүшкөн. 1751-жылы Абд-аль-Карим бий дүйнөдөн кайткандан кийин, анын ордуна келген Эрдана бий Коконду башкарып калган. Бул учурда Кокон Борбордук Азиядагы Хива, Бухара хандыктары сыяктуу кубаттуу мамлекетке айланып, саясий-экономикалык жактан өнүгүүгө ээ болгон.

Кокон өкүмдары Эрдана бий кыргыздардын кушчу уруусунун башчысы Кубат бийдин кошууну менен союздаш болуп, Оро-Төбөгө кол салышкан. Бирок бир катар объективдүү себептерден жана саясий амалдардан улам аталган бирикме көпкө жашаган эмес. Өз мезгилинде Кубат бий Фергана жана Теңир-Тоо кыргыздарынын арасында көрүнүктүү роль ойногон инсан болгон. Анын Кокон хандыгы менен мамилесинин начарлашы эркин жашаган кыргыздардын саясий биримдигине ачык коркунуч жараткан. Кокон аскердик күчтөрү эми өздөрүнүн баштапкы тарапташтары болгон кыргыздардын жерлерин басып алып, бирдиктүү административдик биримдикке кошууга аракеттенишкен. Кокон хандыгынын тарыхын баяндаган «Тарих-и Рахим хан» аттуу эмгекте Кубат бий «кыргыздардын жетекчиси» болгондугу жөнүндө маалымат берилет. Тарыхый булактар көргөзүп тургандай Кубат бий өз мезгилинде Кытай императоруна элчи жөнөтүп, бир катар саясий маселелерди камтыган кат жолдогон. Орус саякатчы-чалгындоочулардын эмгектеринде да бир топ кыргыз төбөлдөрү, анын ичинде Кубат бий жөнүндө да баяндалган [1. 66-б.]. Эрданадан кийин бийликке келген Нарбото бий Кокон мамлекетин XVIII кылымдын акырына чейин башкарып турган. Бул мезгилинде хандыктын аймагы Борбордук

Фергана менен гана чектелген. Ал эми өрөөндүн түндүк-чыгышынан Алайга чейин жана Кашкар аймагында кыргыздардын таасири күчтүү болгон [3. 75-б.].

Нарбото бийдин уулу Алимбек хан башкарып турган мезгилде мамлекет башчысынын титулу өзгөрүп, өкүмдарлар эми бий эмес, хан, Кокон элиги хандык деп атала баштаган. Мындай көрүнүш хандыктын локалдуу мүнөздөгү мамлекеттик түзүлүштөн бир топ күчтүү, баскынчылык саясатты колдогон түзүмгө айлангандыгынан кабар берет. Кокон хандыгынын көп убакыттан бери Оро-Төбөнү басып алуу планы 1806-жылы Алим хандын мезгилинде ишке ашкан. Ага жооп иретинде аймактагы кыргыздар козголоңго чыгышат, натыйжада түзүлгөн татаал кырдаалдан пайдаланып Бухара эмири Хайдар Оро-Төбөнү толугу менен аннексиялаган. Оро-Төбө экспедициясынын натыйжасыз болушунан улам Алим хан өз күчтөрүн Ташкентке багыттайт жана 1809-жылы шаарды басып алат. Кокондун курамына кирген Ташкент эми хандыктын Талас менен Жети-Суу элдерин хандыкка бириктирүүдө ыңгайлуу плацдарм катары колдонулган. Бирок иш жүзүндө аскердик жортуулдар дайыма эле ийгиликтүү болгон эмес. Алим хан мындай абалдын түзүлүшүнө аскер башчылары күнөөлүү экенин айтып, аларды катуу жазалаган. Анын жогорку даражадагы кызматкерлерге болгон мамилеси иш жүзүндө тетири реакцияны жаратып, хандыкта саясий төңкөрүш уюштурулуп, Алим хан өлтүрүлөт жана бийликке иниси Омор хан келет. Бул мезгилде Кетмен-Төбө, Памир, Каратегин кыргыздары хандыкка каратылып, Дарбаз жана Куляб жерлери басып алынат жана Бухара эмирлигине каршы бир катар жүрүштөр уюштурулуп, хандыктын аймагы бир топ кеңейет [4. 267-б.]. XVIII кылымдын аягынан тартып азыркы түштүк Кыргызстандын аймагы толук түрдө Кокон хандыгынын юрисдикциясына өткөн.

XIX кылымдын 50-жж. Кокон хандыгында ички жана тышкы факторлордон улам саясий туруксуздук сакталып кала берген.

Белгилүү болгондой, аймактагы эки ири мамлекет: Кокон менен Бухара бири-бири менен араздашып, аймактык талаш тартышуулардан улам дайыма согуштук абалда болушкан. Алардын ортосунда бир катар талаш жер маселелери болгон, мисалы Хожент аркылуу Фергана өрөөнүнө баруучу Жиззак жана Оро-Төбө аймактары боюнча талаштар көп убакытка чейин сакталып калган.

Хандыктын ичинде жергиликтүү отурукташкан жана көчмөн элдердин төбөлдөрүнүн ортосунда бийлик үчүн күрөш күч алган. 1840-жж. аяк ченинде кыпчак саясий жана аскердик төбөлдөрү хандыкта олуттуу саясий күчкө айланышкан.

Ошол учурда Фергана чөлкөмүнүн чыгыш аймактарында жашашкан кыргыздардын айрым бөлүктөрү отурукташып, мал чарбачылык менен катар жер иштетүүчүлүк менен да алектеншикен. Мындай жагдай алардын жашоо шартынын жакшырышына, таасиринин бекемделишине ыңгайлуу шарттарды түзгөн. Кыргыздар аймактагы башка элдерге караганда саясий жана экономикалык жактан күчтүү болушкан. Тарыхый булактарда алар кайраттуу, эр жүрөк жоокерлер катары мүнөздөлөт.

Хандыктагы саясий кризистерден жана кыпчак төбөлдөрүнүн бийликке болгон умтулууларынын натыйжасында хандыктын өкүмдарлары тез-тез алмашып турган. Мисалы, кыпчактардын ири өкүлү Мусулманкул хандыктагы ири саясий окуяларга катышып, хандыктын саясий абалына түздөн-түз таасир тийгизе баштаган. Өз кезегинде хандыктын саясий-аскердик турмушунда кыпчактардын таасиринин күчөшүнө Алай, Ош кыргыздары,

андан сырткары хандыктагы өзбектер каршы чыгышып, бир катар козголондорду уюштурушкан. Бирок Мусулманкул ири саясатчы, кыраакы аскер башчы катары өз таасирин сактап калып, бийликке өзүнө ыңгайлуу адамдарды коюуга аракеттенген. 1845-жылы ал бийликке Шер-Али хандын 13 жашар баласы Кудаярды алып келип, өзү аталык милдетин аткарган, де-фактодо ал хандыкты, анын аскердик түзүмдөрүнүн жетекчиси болуп калган [11. 20-б.; 12-14].

1850-жылы хандыкта саясий абал оордошуп, кыпчактарга болгон терс мамиле курч алат. Мусулманкулдун каршылаштары, айрыкча жергиликтүү өзбектер Кудаяр ханды ага каршы тукурдуруп, өлкөдөгү кыпчактардын таасирин жок кылууга аракеттенишет. Кудаяр хан Ташкент бегинин жардамы менен Мусулманкулду жок кылууну көздөйт. Бирок Мусулманкулдун аскерлери Ташкент бегин талкалап, бийликте кала берет, душман тарапка өтүп кеткен Кудаяр ханды кайрадан такка алып келет. Албетте, бул саясий жактан алып карганда Мусулманкулдун чоң катачылыгы болгон. Бул окуядан кийин Мусулманкул бийликке жалаң кыпчактардын өкүлдөрүн дайындай баштайт. Натыйжада бийликтен ажырап калган өзбектер кыпчактардан кутулуу амалын издешип, Кудаяр-ханды кайрадан Мусулманкулга каршы тукура башташат [6.171-172-бб.].

1852-жылы Кудаяр-хан өзбек төбөлдөрүнө таянып Мусулманкулга каршы кезектеги кыймылды баштайт жана мамлекеттеги бардык кыпчактарга каршы геноцид саясатын жүргүзөт. Кыпчактарды кыруу саясаты ушунчалык мыкаачылык түрдө ишке ашканын, хан аскерлери, жергиликтүү отурукташкан элдер кыпчактарды көчөлөрдө, үйлөрдө, борбордук аянттарда, көргөн жерлеринде эле ур-токмокко алышып, кыра башташкан [6. 132-б.]. Ал эми кыпчактардын башчысы Мусулманкул колго тушүрүлүп, шаардын борборунда өлүм жазасына тартылган.

Бирок мындай кыргындан кийин да хандыктагы абал турукташып калган эмес, тескерисинче жарым көчмөн жана отурукташкан элдердин төбөлдөрүнүн ортосундагы бийлик үчүн күрөш кайрадан күч алган [11. 21-б.].

Кокон хандыгы ички туруксуздуктан жана саясий кризистерден гана эмес, коңшу мамлекеттердин баскынчылык саясатынан да көп жабыр тарткан. Хандыктын Бухара эмираты менен мамилелери өтө туруксуз мүнөздө болгон, анткени Фергана аймагы өз мезгилинде Бухарадан бөлүнүп чыгып, эл аралык саясий аренада көз карандысыз мамлекет катары жашап калуусу, албетте, эмираттын терс реакциясын пайда кылган. Бухара эмиратынын мындай түшүмдүү, кооз аймагынан ажыроосу, бир эле мезгилде Чыгыш Түркстанга кеткен соода жолунун тосулуп калышы – мамлекеттин казынасына келүүчү салыктардын азайышына алып келген. Ошондуктан Бухара түрдүү амалдар менен Кокондун аймактарын кайрадан басып алууга аракеттерди жасап турган.

Өз кезегинде Кокондук өкүмдарлар Бухаралыктардын жоготкон аймактарын кайтарып алууга жана мурунку чек араларды калыбына келтирүү саясатына каршы чыгышып, өз алдынчалыкка умтулуп, Бухаранын эсебинен хандыктын аймагын кеңейтүү үчүн согуштук операцияларды жүргүзүп келишкен. Эки мамлекеттин калкынын баары түрк, перс элдеринен куралганына жана мусулман динин тутунгандыгына карабай, алар дайыма бири-бири менен согуштук абалда болушкан, ал эми союздук, ынак коңшулук абал сейрек учуроочу көрүнүш болгон. Эки мамлекетке тең сырттан жалпы коркунуч пайда болгон учурларда гана алар өздөрүнүн жеке кызыкчылыктарын аймактын калкынын кызыкчылыктарынан жогору

коюшуп, бирдиктүү иш алып барышкан. Мындай кырдаал Жунгарлардын жана Циндик Кытайдын Борбордук Азияга кол салган мезгилинде пайда болгон. Бул учурда мамлекет башчыларынын жеке амбициялары жалпы коркунучтун астында арткы планга коюлуп, убактылуу, кыска мөөнөт аралыгында биригүү саясаты ишке ашкан.

XIX кылымдын экинчи жарымында Бордордук Азиядагы мамлекеттер аралык мамилелердин курчушуна Россиянын деструктивдүү саясаты да чоң таасир тийгизген. Ал аймактагы өлкөлөрдү алсыртатуу үчүн аларды бири-бирине тукуруу саясатын билгичтик менен ишке ашырган. Мында орус дипломаттары, аскердик кеңешчилер жана соода агенттери чоң роль ойногон. Акырындык менен аймактагы өз алдынча мамлекеттер Россиянын таасир чөйрөсүнө кирип, андан көз каранды боло башташкан.

1865-жылы Кокондогу абалдын начарлашынан улам Бухара эмири хандыктын аймагын басып алууга аракет жасайт. Бул мезгилде орустар Ташкентти курчоого алып жатышкан эле. Ошол учурда эмираттын калкы бийликке каршы көтөрүлүп, Самаркандды басып алышкан. Бухара эмири мамлекеттеги абалды жөнгө салуу үчүн мекенине кайтууга мажбур болот [2. 31-32-бб.].

Жогорудагы окуялардан бир катар тыянактарды чыгарууга болот:

- Кокон хандыгы сырткы душмандын агрессиясына кабылып, өзүнүн эң ири шаары Ташкент үчүн күрөшүп жатканда Бухара өкүмдары түзүлгөн геосаясий конъюнктурадан пайдаланып анын аймактарын аннексиялап алууга аракеттенет;
- Кокон хандыгына келген сырткы коркунуч эртеби, кечпи Бухарага да жетээрине көзү жеткен, бирок күнүмдүк жашоо менен жашап, жеңил желпи пайдага умтулган Бухара бийлиги аны менен бирге Орусия баскынчылыгына каршы күрөшүп, аймактын көз карандысыздыгын сактап калууга аракеттенбестен, тескерисинче Кокон хандыгын андан да алсыратып, орустарга ыңгайлуу шарттарды түзүп берген;
- мында сырткы күчтөр, айрыкча Орусиянын аймактагы мамлекеттердин өз ара мамилелерин солгундатып, аларды бири-бирине каршы коюу саясаты өз жемишин бергендигин байкоого болот. Белгилүү болгондой Бухара эмираты өз мезгилинде аскердик-стратегиялык, соода-экономикалык жактан эң маанилүү болуп саналган Ташкент шаарын басып алуу үчүн бир катар аракеттерди жасаган;
- жалпысынан алганда, Бухара эмиратынын аймактагы гегемондукка умтулуусу, анын Россия менен кыйыр мүнөздө өз ара мамилелеринин бекемделиши, андан сырткары алсыраган Кокон хандыгынын аймактарын өзүнө кошуп алуу жөнүндө куру үмүтү анын орустарга каршы чыкпоосуна өбөлгө түзгөн.

Казак жерлерине болгон кокон-орус атаандашуусунан улам эки тараптын ортосундагы соода, саясий жана дипломатиялык мамилелер кескин солгундай баштайт. Мадали хан өз мезгилинде орустардын салык саясатына жана падышачылык бийликке каршы көтөрүлгөн казак султандарына колдоо көрсөтүп, аскердик жактан жардам көргөзүп турган. Натыйжада орустардын Кокон хандыгына болгон мамилеси өзгөрө баштайт, ага ачык мисал катары 1831-жылы Кокон элчилиги жогорку деңгээлде кабыл алынбоосу эмес жана анын өкүлдөрүнүн көпкө чейин кармоодо туруусу ачык күбө.

Россиянын Кокон хандыгынын аймактарында соода жүргүзүүдө ири артыкчылыктарга ээ болуу жана аны өз колуна алуу мүмкүнчүлүгү жокко чыгарылды. Соода-экономикалык кызыкчылыктар негизги орунда тургандыгына карабай Россия Кокондун казак жерлеринде таасири күчөп кетишинен чочулап, аны менен болгон соода байланыштарын чектөөгө аракет жасаган. Ал эми Россиянын соода-ишкер чөйрөсү Кокон менен мамилелерди күчөтүү өлкөнүн экономикасынын бекемделишине ыңгайлуу шарттарды түзөт деп эсептешкен [10. 233-234-бб.].

Кокон хандыгынын элчилиги Россиядан куулуп чыгарылгандан кийин эки тараптуу мамилелер начарлап, согуштук кырдаал пайда болгон. Кокондун казак жерлеринде таасирин сактап калууга болгон аракети кокон-россия мамилелеринин чыңалышына себеп болгон. Казак жерлерин толук басып алган орустар эми хандыктын карамагында болгон казак жерлерине көз артып, аймактарды аннексиялоо планын иштеп чыккан. Бул үчүн аймактагы абалды толук изилдөө иштерин аскердик-илимий экспедициялар, соода агенттери ишке ашырып жатышкан эле.

XIX кылымдын экинчи жарымында хандыктагы ич ара согуштар, бийликтин жүргүзгөн саясатына каршы элдик толкундоолор, Бухара эмирлиги тараптан коркунуч мамлекетти алсырата баштаган. Кокон хандыгынын өзүнүн казак, кыргыздар жашаган чек ара аймактарында аскердик коргонуу чептерин куруусу орустар тараптан кызгануу менен кабыл алынып, ага тетири реакция пайда болгон. Алардын пикиринде хандык чет жакадагы элдерди талап-тоноо аркылуу өзүнүн муктаждыктарын чечүүдө. Мындан көрүнүп тургандай орустар бул жерлерди мурунтан эле өзүнүн таасир чөйрөсү катары эсептеп, аны басып алууга далалаттана баштаган.

Колдонулган адабияттар

1. Андреев А.И. Труды Г. – Ф.Миллера о Сибири // Миллер Г. – Ф. История Сибири. – М., 1999. Т. 1. – С. 66, 133.
2. Кыргызстандын эң байыркы мезгилдериден XIX кылымдын соңуна чейинки тарыхы. – Бишкек, 1998. – 207-б.
3. Бабабеков Х.Н. Народные движения в Кокандском ханстве и их социально-экономические и политические предпосылки (XVIII-XIX вв.). – Ташкент, 1990.
4. Кыргыз ССР тарыхы. – Фрунзе, 1973. – 267-б.
5. Кун А.Л. Очерк Коканского ханства // Известия Императорского Русского географического общества. Т. XII, отдел 2. 1876. СПб, – С.58
6. Наливкин В. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886. – С.171-172.
7. О.Осмонов. Кыргызстан тарыхы. – Б., 2000. 53-б.
8. Плоских В.П. Кыргызы и Кокандское ханство. – Ф., 1977. – С. 70.
9. Плоских В.М., Мокрынин В.П. История кыргызов (досоветский период). – Бишкек, 1992. – С. 77, 103.
10. Халфин Н.А. Присоединение Средней Азии к России, 60-е г. XIX века. – М., «Наука», 1965. – 337 с.
11. Хасанов А.Х. Народные движения в Киргизии в период Кокандского ханства. – Москва, 1977. – С.20.

12. Распространение ислама у кыргызов / М. А. Закиров, А. С. Закирова, Р. К. Сабиров, М. И. Чыналиева // Вестник Ошского государственного университета. История. – 2022. – № 1. – С. 38-47. – DOI 10.52754/1694867X_2022_1_5. – EDN VGAVNC.
13. Кубанычбек Кызы, А. “Манас” эпосунда көчмөн турмуштун сүрөттөлүшү / А. Кубанычбек Кызы // Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология. – 2023. – No. 2(2). – P. 41-48. – DOI 10.52754/16948874_2023_2(2)_5. – EDN UIVPTC.
14. Султанова, М. Ш. XIX кылымдын экинчи жарымы XX кылымдын башындагы акындардын чыгармаларындагы тарыхый окуялардын чагылдырылышы / М. Ш. Султанова, Г. Абсамат Кызы // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 4. – P. 1107-1113. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_4_1107. – EDN EFTLDV.